

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ СУЧАСНОЇ БІОЕТИКИ

Ольга Ліщинська

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів 79000, Україна, kafilos@franko.lviv.ua

Сьогодні особливо актуальним стає повернення до принципів гуманізму, людяності, визнання високої гідності кожної особистості. Це зумовлює появу нової міждисциплінарної галузі – біоетики. Охоплюючи царини медицини, біології та етики, біоетика має мету зняти соціокультурні протиріччя, повернути людство до ідеалів втраченої духовності, моральності. Принципами нової науки є любов до життя, визнання життя вищою вартістю. Ключові слова: біоетика, гуманізм, життя, відповідальність.

Стрімкі темпи науково-технічного прогресу, розширення горизонтів раціональних можливостей людства відкривають нові способи приборкання природи. Своєю чергою, це спричиняє чимало дилем морального й філософського характеру. Як слушно зазначає католицький мислитель Жак Судо, вірити, що розвиток науки – це завжди погано, так само наївно, як вірити, що це завжди добре [1].

Біоетика, як новий науковий напрям, стала реакцією на інтенсивні темпи розвитку медицини й біології. Цей транскультурний феномен, структурний елемент прикладної етики, має своїм предметом низку біомедичних питань, неоднозначних щодо їхньої моральної кваліфікації.

Після виходу у 60-х роках ХХ століття праці Поттера “Біоетика: міст у майбутнє” термін біоетика набув поширення в наукових колах. Поттер, запроваджуючи це поняття, вказував на необхідність нової етики, яка протистояла б аморальним виявам науково-технічного прогресу. За визначенням ученого, біоетика – це поєднання біологічного знання з пізнанням системи людських цінностей, новий вид мудрості, що показує, як застосовувати наукові знання для забезпечення соціальних благ. Біоетика має стати наукою про виживання людства [2, с. 37].

Поняття біоетики ввійшло в науковий обіг, набуло значного поширення й глибокого теоретичного опрацювання. Актуальність біоетичної проблематики, усвідомлення її важливості демонструє той факт, що світова громадськість в особі ЮНЕСКО зробила етику в галузі науки і технологій одним із пріоритетів своєї стратегії на 2002 – 2007 роки. Зацікавлення вищезгаданими проблемами спостерігаємо і в українському суспільстві, у наукових інституціях, засобах масової інформації, релігійних організаціях.

Біоетика інтегрує до єдиної системи елементи класичної етики та новітні технології в галузі медицини, біології, екології, генної інженерії. Можна погодитися з думкою М. Кисельова про те, що інтенсивний розвиток новітніх біомедичних технологій зумовлює їхній значний вплив на людський організм, природу, породжує надскладні етичні колізії. У своїй практичній діяльності реаніматологи, трансплантологи, біотехнологи щодня стикаються з численними проблемами, які вимагають певної позиції, високої відповідальності [3].

Сучасні дослідники осмислюють біоетику в широкому сенсі як певний філософсько-етичний світогляд. У межах біоетики у вузькому значенні розглядають низку біологічних і медичних етичних проблем. Серед біоетичних проблем, або структурних елементів біоетики, виокремлюють евтаназію,

трансплантацію, здійснення біомедичних експериментів на людині, штучне запліднення, аборт, клонування, генну інженерію, екологічну етику та ін.

Згідно з найновішими науковими підходами, запропоновано до розгляду надзвичайно широкий спектр підходів до розуміння предмета біоетики: від медичної деонтології до екологічної етики. Прийнятною видається позиція В. Кулініченка, віце-президента Української асоціації з біоетики. Біоетику розглянуто як особливий евристичний світогляд, зумовлений певним історичним етапом розвитку культури, коли розуміння феномену життя набуває нової перспективи. До сфери морального введено не лише взаємини між людьми, а й ставлення до рослин, тварин, довілля, своєї чуттєвості, тілесності, духовності [2, с. 38]. Предмет біоетики можна представити як сферу динамічних зв'язків “наука – людина – природа”.

Виникнення біоетики в останній третині ХХ століття було цілком закономірним, його зумовила загальна криза культури. Упродовж цілого століття чимало філософів і мислителів б'ють на сполох, вказуючи на те, що ейфорія науково-технічного поступу породила споживацьку, руйнівну цивілізацію. Зокрема, на думку Й. Гейзінги, гіпертрофований технічний поступ призвів до виродження культури у світовому масштабі. Мислитель пише: “Гротесково перебільшена оцінка економічного фактора зумовлена нашим схилинням перед технологічним прогресом, а його породили раціоналізм та утилітаризм – після того, як убили таїнства і проголосили людину вільною від вини і гріха. Але при цьому вони забули звільнити її від дурості і короткозорості, тож людині не лишилося нічого, як ліпити світ за шаблоном своєї банальності” [4, с. 217].

Про особливості сучасної цивілізації розмірковує український філософ Н. Хамітов. На думку вченого, таємниця цивілізації в тому, що вона загіпнотизована волею до абсолютного маніпулювання природою, релігією, масовою свідомістю. Цивілізація готова все розділити, розчленувати, оголосити бездушним – для зручності маніпуляції [5, с. 192].

Отож, індустріальна цивілізація, породивши могутню технонауку, ініціювавши нестримний технологічний активізм, відійшла від традиційних тисячолітніх моральних і світоглядних засад духовності. Такий стан речей призводить до дезорієнтації людини у світі. Технічний, індустріальний погляд сучасної людини висотує життєві сили культури й деформує духовність. М. Кисельов, цитуючи погляди різних учених з цього приводу, зазначає, що духовність редукується до розуму, цінності замінюються конкретними цілями. Домінує принцип корисності, розрахунку. Відбувається процес заміни розмноження клонуванням, харчування – вливанням, навчання – навіюванням, праці – автоматикою [3]. Звісно, це насторожує, і стимулює пошук виходу зі світоглядної кризи.

Мислителі намагаються зацентувати, що не все можливе технічно є прийнятним морально. А. Швейцер попереджував людство, адже, на його думку, людина перетворилася на надлюдину. Однак надлюдина, наділена надлюдською силою, ще не піднялася до рівня надлюдського розуму. Що більше зростає її могутність, то біднішою вона стає. Наша совість має прокинутися й усвідомити, що чим більше ми перетворюємося на надлюдей, тим нелюдянішими стаємо.

Вихід зі ситуації, що склалася, міжнародна громадськість шукає у сфері біоетики. Світоглядні засади біоетики базуються на основоположних загальнолюдських цінностях, таких як гуманізм, любов до всіх виявів життя, визнання життя найвищою цінністю. Окреслені засади спираються на тисячолітній багаж філософських і релігійних традицій світових культур, однак століття індустрії й технонауки забуло чи занедбало їх.

Витоки білетики знаходимо ще в етиці давньогрецького мислителя Гіппократа. З його іменем пов'язано виникнення клятви – урочистої обіцянки перед богами і людьми берегти і зміцнювати життя. У клятві Гіппократа

наголошено, що лікар зобов'язаний працювати на благо хворого, не завдавати болю. Не давати ліків, що можуть спричинити смерть, не використовувати свого становища з корисливою метою, не розголошувати таємниць пацієнтів. Отже, етика Гіппократа полягає в пріоритеті життя, здоров'я, блага хворого, служіння йому. Вищезгадані засади і сьогодні не втратили актуальності. Однак, на жаль, швидкі темпи технологізації, комерціалізації медицини призводять до її дегуманізації, дефіциту співчуття і милосердя. Тому біоетика ставить завдання повернення лікарської справи до своїх витоків, до ідей Гіппократа.

Подальша історія культури містить багато плідних ідей, які можуть поглибити засади біоетики. Наприклад, погляди геніального лікаря, педагога, громадського діяча М. Пирогова – визначного хірурга, патологоанатома, засновника воєнно-польової хірургії, учасника оборони Севастополя 1854 – 1855 років, великого новатора в галузі медицини. Саме йому належить ініціатива організації товариства сестер милосердя, що було першим кроком у створенні Червоного Хреста. Під час Кримської війни М. Пирогов запроваджує сортування хворих у перев'язувальних пунктах на передовій під час воєнних дій, що мало велике позитивне значення. Історія знає чимало істинних лікарів, які весь талант, енергію, сили віддавали служінню людям. Їхнім життєвим кредо можна вважати слова, висічені на пам'ятнику відомому лікареві Ф. Гаазу в Москві: “Спішіть робити добро”.

Мета медичної професії – захищати, берегти людське життя і здоров'я. За суттю своєї професії лікар повинен піклуватися про здоров'я кожного пацієнта цілком безпристрасно, незалежно від статі, раси, переконань. На підтвердження дотримання таких поглядів представники II Всесвітнього конгресу з деонтології в Парижі 1967 р. зробили доповнення до клятви Гіппократа: “Клянусь навчатися ціле життя” [6, с. 9]. У Женеві 1949 р. затверджено Міжнародний кодекс лікарської деонтології, у якому виокремлено дві стратегічні вимоги до лікаря: знання й доброзичливе ставлення до людей.

Принципи біоетики можна збагатити концепцією “благоговіння перед життям” А. Швейцера, ідеєю “мегасинтезу” П. Тейяра де Шардена, теорією “інтегрального гуманізму” Ж. Марітена, “етикою ненасилля” Л. Толстого, М. Ганді, закликком будувати “цивілізацію любові” Івана Павла II, “принципом відповідальності” Г. Йонаса, “тенденцією буття” Е. Фромма, а також міркуваннями українських мислителів: ідеєю “сродної праці” Г. Сковороди, теорією “ноосфери” В. Вернадського, законом “спільності заслуг і відповідальностей” А. Шептицького, думками про моральну культуру І. Мірчука та ін.

Філософсько-етичні засади біоетики як етики життя можуть ґрунтуватися на етиці благоговіння перед життям А. Швейцера [7]. Мислитель тлумачив етику як безмежну відповідальність за все живе. У його концепції немає поділу на вище і нижче, цінніше і менш цінне. Згідно з глибоко гуманним підходом ученого, будь-який вияв буття, кожну форму життя оголошено священною. Спираючись на фундаментальну християнську заповідь “Не убий!”, А. Швейцер поширює її дію не лише на людські взаємини, а й за їхні межі. До сфери моральних стосунків включено рослини, тварин, усі вияви життя в універсумі. Для етики благоговіння характерне усвідомлення самого факту життя як фундаментальної вартості. Благоговіння перед життям розглядають як центральний принцип, що має стати основою етичного відновлення людства, умовою виникнення універсальної етики.

До арсеналу принципів біоетики належать ідеї “етики відповідальності” Г. Йонаса. Мислитель пропонує поширити поняття моральності на різні форми буття, на природу. Таке зміщення акцентів, на його думку, може слугувати ефективним засобом захисту людини розумної від людини діючої. Г. Йонас трансформував кантівський категоричний імператив у новий закон, адекватний

новому характерові людської діяльності: “Дій так, щоб наслідки твоєї діяльності були сумісними з підтримкою достеменно людського життя на Землі” [8, с. 18].

Філософсько-етична концепція українського релігійного мислителя А. Шептицького може доповнити принципи сучасної біоетики ідеями щодо єдності людей як духовних особистостей, глибокої відповідальності за все скоєне перед собою й іншими. Єдність людей мислитель порівнював із окремим організмом, що живе своїм життям і розвивається за своїми законами. Єдність, як одна з найвищих вартостей християнського буття, пов'язана з ідеєю солідарності людей. На думку А. Шептицького, існує матеріальна фізична солідарність, яка є умовою і зовнішнім виявом духовної солідарності. Усе людство – єдина родина, один організм, одиниця вищого ряду. У жилах людей тече одна кров, усі дихають одним повітрям, спільно споживають продукти землі. Так само щодо духовності всіх людей можна осмислити як єдине сукупне “тіло”, для якого заслуги й провини є спільним добром чи злом [9, с. 125]. Спільною для всіх є доля планети, спільне світло й тепло сонця, одна атмосфера, будь-які зміни в якій неодмінно впливають на всіх людей. Спільними для нас є небезпеки життя, недуги. На підставі цієї фізичної солідарності А. Шептицький виводив закономірність: хвороба одного передається іншому, праця одного стає добром для всіх. Так і в духовному аспекті людство – солідарне, існує “закон спільности заслуг і відповідальностей” [9, с. 126]. А. Шептицький порівнював аморальність із хімічним отруєнням атмосфери. Людина своїм моральним злом здатна завдати шкоди іншим так, як отруйні викиди впливають на довкілля.

Отже, розглядаючи в межах людської солідарності її фізичну (матеріальну) виводження, А. Шептицький порушує питання охорони довкілля. Мислитель вважав, що люди є органічною часткою природи, тому не повинні негативними впливами порушувати життєвий баланс на планеті. Ідея духовної (надприродної) солідарності має характер настанови чинити добро, примножувати позитивні надбання. На кожну особистість покладено відповідальність за перемогу добра чи зла на землі. Такі міркування поглиблюють філософські засади біоетики.

Ще одним репрезентантом ідеї гармонійного співжиття людини з природою, всесвітом в українській філософській думці є І. Мірчук. Мислитель переконаний, що задля достойного життя особистості потрібно співвідносити своє буття з іншими. В основі світосприйняття має бути принцип любові до людини і всесвіту. Найвищої досконалості особистість досягає в культурі. На думку І. Мірчука, значення культури – у звільненні людини від самотності, піднесення її до злуки із всесвітом. Людина вже не чуває себе невеличкою нікчемною частинкою природи, у ній наростає почуття єдності, глибоке розуміння світу. І. Мірчук писав: “Пробуджується свідомість, що всесвіт – це не випадковий конгломерат без внутрішнього зв'язку, це не хаос поодиноких явищ, – але що універсум – це космос, це свого роду індивідуальність, до якої одиниця мусить себе поставити у певне точно означене відношення” [10, с. 27]. Поняття культури мислитель наповнює ідеєю любові, яка полягає у взаємності. Любов виключає будь-яке приниження й панування, сягає поза межі суто людських взаємин і стосується природи загалом. Виникає глибоке порозуміння між людиною і природою, світом, буттям. Наповнюючи свої міркування екологічною проблематикою, І. Мірчук закликав людство “з культурою” ставитися до природи як до свого друга, ототожнювати себе з довкіллям, обіймати люблячими руками все, що дотепер видавалося таємничим, чужим, ворожим. Акцентування на моральних вимірах культури може доповнити принципи біоетики плідними ідеями.

Думка про органічне поєднання мікрокосму й макрокосму притаманна нашим мислителям. Ідею гармонійного співбуття світу природи й людської особистості висловлювали Г. Сковорода (у концепції “сродної праці”), С. Рудницький, В. Кубійович, М. Холодний. Найвищого розвитку ця ідея набула у вченні В. Вернадського. У руслі своєї теорії ноосфери мислитель проголосив

людину духовним, інтелектуальним центром і вершиною еволюції на землі. Водночас людина узалежнена від усіх інших живих і неживих істот, природи, космосу, універсуму. Це ставить перед нею вимогу глибокої відповідальності за свої думки, дії, вчинки, усвідомлення існування ноосферних лімітів людського свавілля у природі. Філософію космізму активно і творчо розробляють сучасні вчені: С. Кримський, М. Кисельов, М. Булатов, К. Малєєв, В. Загороднюк та ін. Згідно з новою ноосферною ідеологією, істинне призначення людини – вносити імперативи добра, мудрості, відповідальності в буття всесвіту.

Сьогодні в біоетичній практиці, крім філософсько-етичних, використовують низку різноманітних принципів та правил: утилітарних, деонтологічних, теологічних, віртуальних. Ці принципи мають, насамперед, вузьку медико-практичну спрямованість. Академік Ю. Кундієв, голова Комісії з питань біоетики при Кабінеті Міністрів України, основними принципами біоетики називає верховенство інтересів особистості над інтересами науки й суспільства, відкритість, зміну акцентів у тандемі “пацієнт – лікар” на користь першого [11].

Англійський філософ Р. Віч серед головних принципів біоетики називає добродійність, автономію особистості, чесність, справедливість. Водночас є постійна апеляція до загальних етико-філософських категорій: відвертості, природних прав людини [2, 39].

Американські вчені Т. Бошам і Дж. Чайлдресс запропонували чотири основні принципи біоетики: автономії, не нашкодь, благодіяння, справедливості. Використання цих принципів регулюють відповідні правила: правдивості, приватності, конфіденційності, достовірності, інформованої згоди [12, 94]. Ці принципи вважають сьогодні центральними в біоетиці і застосовують їх не тільки щодо людини, а й до тварин та всіх інших представників живого світу. Варто наголосити, що вказані принципи доповнюють і пристосовують традиційну етику Гіппократа до умов сучасності.

Суть принципу автономії – у повазі до людини як особистості, у визнанні її вільного вибору, права та можливості відігравати визначальну роль у прийнятті рішень стосовно власного благополуччя. Цей принцип стає основним у медичній етиці лише наприкінці ХХ століття, коли піддано сумніву безумовну і виключну компетенцію лікаря у визначенні того, що є благом для пацієнта. Визнання цінності автономії особистості сьогодні настільки важливе, що в деяких ситуаціях благодіяння лікаря всупереч волі й бажанням пацієнта кваліфікують як недопустиме. Тільки тоді, коли особистість робить вільний вибір, можна говорити про відповідальність, застосовувати для оцінки вчинків етичні критерії.

На практиці принцип автономії доповнено правилом інформованої згоди. Це правило допускає, що пацієнт добровільно й усвідомлено дає дозвіл на медичне (чи інше) втручання у своє життя – дозвіл, оснований на розумінні відповідної інформації, яку надає професіонал. Правило інформованої згоди є необхідною умовою забезпечення шанобливого ставлення до людини як до особистості. Це правило розуміють як можливість отримувати найвичерпнішу інформацію про стан здоров'я. До складників поняття інформованої згоди зараховують компетентність, розуміння, добровільність, згоду.

Принцип “роби благо” означає дію на благо інших людей, що відбувається завдяки наявності в людини почуття відповідальності й обов'язку, альтруїзму, любові до ближнього, емпатії (здатності до розуміння й відчуження емоційного стану інших людей, а також до сприйняття їхнього способу мислення). Тут ідеться про емоційне залучення лікаря до процесу надання допомоги, використання не тільки його професійних навичок і знань, а й набутого духовного досвіду.

Принцип “не нашкодь” зобов'язує не завдавати шкоди іншій людині не тільки прямо, безпосередньо, а й побічно.

Принцип справедливості проголошує необхідність і можливість справедливого задоволення потреб людини і розподілу матеріальних і духовних благ.

Правило приватності враховує наявність у пацієнта особистого (інтимного) життя і обов'язком лікаря є невтручання без крайньої потреби до цієї сфери.

Конфіденційність забороняє передавати інформацію, зібрану під час обстеження та лікування пацієнта, третій особі.

Правило дотримання вірності своєму слову і вчинкам – це норма, що конкретизує моральні принципи автономії, справедливості, блага. Воно означає зобов'язання лікаря дотримуватися даного пацієнтові слова, виконувати обіцянки, підтримувати довірливі стосунки й відповідати за їхнє збереження.

Наведені етичні принципи, згідно з міркуваннями дослідників, становлять систему, елементи якої ієрархічно організовані, збалансовані, логічно не суперечливі. Тому їхнє застосування повинно враховувати взаємодію. Особливість біоетики саме в тому, що її принципи діють системно, як смислова та логічна цілісність.

Вищезгадані біоетичні принципи відображено у схваленому на I Національному конгресі з біоетики (Київ, 2001) проєкті "Етичного кодексу українського лікаря". Подальше обговорення принципів біоетики відбулося на 2-му Міжнародному симпозіумі з біоетики (Київ, 2002) [12, 96].

Підсумовуючи, слід зазначити, що принципи біоетики базуються як на філософсько-етичних засадах, так і на практичних біомедичних правилах. Серед важливих принципів – пріоритет життя, здоров'я, блага людини, благоговіння перед життям і відповідальність за нього; уявлення про духовну єдність людей, призначення яких – вносити імперативи добра й мудрості в буття всесвіту. Вищевказані принципи доповнюються практичними ідеями незашкодження людській особистості, її автономії, благодіяння та справедливості.

Література:

1. Судо Ж. История биоэтики, дискуссии, этическая ориентация // [www.ksp.ru / tatru / religion / catholic](http://www.ksp.ru/tatru/religion/catholic)
2. Кулініченко В. Філософсько-світоглядні засади біоетики // Практична філософія. – 2000. – №3. – С. 37 – 43.
3. Кисельов М. Філософські та світоглядні аспекти біологічної етики // Вісник. – 2001. – №11 / [www.uct.kiev.ua / ~sofi](http://www.uct.kiev.ua/~sofi)
4. Гейзінга Й. Homo Ludens. – Київ, 1994.
5. Хамитов Н. Философия человека: от метафизики к метаантропологии. – Киев-Москва, 2002.
6. Котельников В. От Гиппократ до наших дней. – Москва. 1987.
7. Швейцер А. Благоговение перед жизнью. – Москва, 1992.
8. Йонас Г. Изменившийся характер человеческой деятельности // Человек. – 1999. – №2. – С.18.
9. Шептицький А. Твори (морально-пасторальні). – Львів, 1993.
10. Мірчук І. Етика і політика. – Прага, 1923.
11. Петрик О. Біоетика – "вездечка" для науки чи детектор брехні // Дзеркало тижня. – 2002. – №41 (416).

MAIN PRINCIPLES OF MODERN BIOETHICS

OI`ha Lishchyns`ka

L'viv Ivan Franko National University,
Universytets'ka Str., 1, 79000 L'viv, Ukraine, kafilos@franko.lviv.ua

The actualization of a principle of a humanism has stipulated beginning of new interdisciplinary sphere – bioethics. The bioethics arise on border of medicine, biology and ethics, as reacting to precipitant paces of technological progress and spiritual crisis, induced by it. The principles of bioethics are love to all developments of life, admission of life by maximum value.

Key words: Bioethics, Humanism, Life, Responsibility.